

حق تعالی فخر آورد از وفا
گفت مَنْ أَوْفَىٰ بَعْدِ غَيْرِنَا
(مولوی)

پیشگفتار

زمانی که شرح لمعه شهید ثانی را می‌خواندم و به کتاب متاجر آن رسیدم، مباحث جذابیت خاصی پیدا کرده بود. با شروع خواندن مکاسب شیخ انصاری پنجره جدیدی به مباحث فقهی عقود برایم باز شد، زیرا در این کتاب مستدل‌ترین، قوی‌ترین و ظریف‌ترین استدلال‌های فقهی را می‌شود ملاحظه نمود. شاگردان و پیروان بنام وی مثل آخوند خراسانی، سید محمد کاظم یزدی، محمد حسین اصفهانی، محمد حسین نائینی و سید ابوالقاسم خوئی با نگارش حاشیه‌ها و تقریرات بسیار ارزشمند، مباحث عقود را بیش از پیش غنا بخشیده بودند و مطالعه آثار آنان، درک عمیق‌تری از عقود را برایم به ارمغان داشت.

با ورود به دانشگاه متوجه شدم که درس‌های مرتبط با قراردادها مثل قواعد عمومی قراردادها، حقوق تعهدات و عقود معین از جایگاه ویژه‌ای در حقوق برخوردارند. قوی‌ترین استدلال‌ها و تحلیلهای حقوقی در این کلاسها مطرح می‌شوند و شم حقوقی در این درسها شکل می‌گیرد و از طریق این کلاسها، دانشجویان با نحوه تفسیر قوانین، منطق حقوقی، ارتباط حقوق و عرف و استدلال‌های حقوقی آشنا می‌شوند.

کتاب حقوق مدنی سید حسن امامی اولین کتابی بود که مطالعات فقهی‌ام را به مباحث حقوقی متصل می‌کرد. کتاب ساده نوشته شده بود و پلی بود که مطالب

حقوقی را به مباحث فقهی وصل می کرد. *المجله* که بر اساس فقه حنفی و با الهام از کد ناپلئون برای حکومت عثمانی تنظیم شده بود، اثر ارزشمند دیگری بود که می توانست عطش من را در ایجاد ارتباط بین فقه و حقوق سیراب نماید. شناخت اتفاقی از کتاب *تحریر المجله* که توسط یک فقیه شیعه نوشته شده بود و مطالب *المجله* را با فقه شیعه مقایسه می کرد، مطالعات من را کامل می نمود. شرح *قانون مدنی جدید مصر (الوسیط)* توسط عبدالرزاق سنهوری از دیگر کتابهای بسیار مفصل حقوقی بود که حقوق قراردادهای جدید را بیان می کرد و برای مطالعه در دسترس قرار داشت. مؤثرتر از آن، کتاب *شش جلدی مصادر الحق* وی بود که مباحث جدید حقوق قراردادها را به خصوص در مصر و فرانسه با فقه اسلامی مقایسه می کرد که بسیار آموزنده و مفید بود. کتابهای ارزشمند محمدجعفر جعفری لنگرودی، ناصر کاتوزیان و مهدی شهیدی همه و همه دایره اطلاعات من را در حقوق قراردادها گسترش می داد. موضوع پایان نامه کارشناسی ارشد یکی از مباحث جدی حقوق قراردادها یعنی «انحلال عقود» بود که فرصتی طلایی در اختیارم گذاشت تا نوشتن در حقوق قراردادها را تجربه کنم.

رفتن به استرالیا و مطالعه عمیق حقوق قراردادها در کامن لو و نگاه متفاوتی که در آن نظام حقوقی به قراردادها وجود داشت، باعث شد که به مسائل عملی حقوق قراردادها توجه بیشتری داشته باشم. استخراج قواعد حاکم بر قراردادها از آراء دادگاهها بسیار جذاب بود و ذهن تئوریک من را به سمت واقعیتهای جامعه و نیازهای عملی سوق می داد.

پس از بازگشت از استرالیا و شروع مجدد فعالیتهای آموزشی، تدریس حقوق مدنی در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد در اولویت قرار گرفت. سالها تدریس در حقوق قراردادها من را به این نکته رهنمون کرد که دانشجوی قوی، حقوق قراردادها را عمیق تر می داند. ورود عملی به مذاکرات و تنظیم قراردادهای سنگین بین المللی آخرین حلقه های درک صحیح از دنیای حقوق قراردادها را تکمیل می کرد. مطالعات عمیق در حقوق اسلامی، حقوق ایران، حقوق کشورهای دیگر

به خصوص حقوق کامن لو، به همراه سالها تجربه تدریس و مذاکره و تنظیم قراردادهای این انگیزه را در من به وجود آورد که نتایج پژوهشها و تجربیات خود را در حقوق قراردادهای در اختیار دانشجویان عزیزم قرار دهم.

به این ترتیب، نوشتن یک کتاب منسجم و قابل فهم که مسائل روز قراردادهای را بیان کند، در دستور کار قرار گرفت که نتیجه آن پیش روی شما قرار دارد. این کتاب به دنبال افزایش ادبیات حقوقی کشور و تنوع بخشیدن به منابع حقوق قراردادهاست که به دانشجویان کمک کند تا با دیدگاههای متفاوت در حقوق قراردادهای آشنا شوند. در این کتاب در حد مقدور تلاش شده است تا مسائل پیچیده حقوق قراردادهای به زبان ساده بیان گردد و بیشتر بر مباحثی تمرکز پیدا نماید که جنبه عملی دارند.

مخاطبان اصلی این کتاب دانشجویان کارشناسی حقوق و رشته‌های مرتبط هستند که دروسی تحت عنوان قواعد عمومی قراردادهای، حقوق قراردادهای و تعهدات دارند. در این کتاب نکات و ملاحظات عملی فراوانی مطرح شده است که برای مذاکره کنندگان و تنظیم کنندگان قراردادهای سودمند خواهد بود و بنابراین کلیه کسانی که به نحوی با مذاکرات، تنظیم، تفسیر و اختلافات قراردادی مرتبط هستند، می‌توانند از این کتاب بهره‌مند شوند.

به پاس تشکر از دانشجویان عزیزم که همواره مرا به نوشتن چنین کتابی تشویق می‌کردند، این کتاب را به آنها تقدیم می‌کنم که دوستشان دارم.

عبدالحسین شیروی

استاد دانشگاه تهران

وفا و عهد نکو باشد از بیاموزی
و گرنه هر که تو بینی ستمگری داند
(حافظ)

مقدمه

اساس نظام اجتماعی بر عهد و پیمان و وفاداری به آن استوار است. بدون عهد و پیمان نظام اجتماعی از هم گسیخته شده، سنگ روی سنگ بند نمی‌شود. افراد از طریق عهد و پیمان روابط خود را با یکدیگر تنظیم می‌کنند و اموال و داراییهای خود را با دیگران مبادله می‌نمایند. قرارداد وسیله‌ای است که کالاها و خدمات تولید می‌شوند و سپس در چرخه توزیع قرار می‌گیرند.

کمتر روزی است که به شب برسد و تک‌تک افراد جامعه با عقد و قرارداد سروکار نداشته باشند. این قراردادها از موارد روزمره و ساده مثل خرید شیر، ماست، میوه و نان شروع می‌شوند تا انعقاد قراردادهای مهم‌تر و پیچیده‌تر مثل ثبت‌نام در مؤسسه زبان، اجاره منزل، فروش ملک، قرارداد کار، قراردادهای پیمانکاری و قراردادهای سنگین توسعه میادین نفت و گاز.

قراردادها همانند یک شبکه بسیار گسترده و درهم تنیده باعث گردش و توزیع ثروت در جامعه می‌شوند، هرچند که هر قرارداد در ظاهر از قراردادهای دیگر مستقل منعقد می‌شود، ولی همه آنها به نوعی به یکدیگر متصل‌اند و بروز اشکال در یکی از آنها می‌تواند روی سایر قراردادها در این شبکه اجتماعی تأثیر بگذارد و تولید و توزیع ثروت را در جامعه مختل نماید.

قرارداد به عنوان یک نهاد اجتماعی باید مورد حمایت قانونی قرار گیرد.

انعقاد قرارداد باید تسهیل شود تا افراد جامعه بتوانند آزادانه برای گذران زندگی خود با دیگران قرارداد منعقد نمایند و روابط خود را با دیگران تعریف و تنظیم کنند. بر این اساس، حقوق قراردادها در وهله اول در صدد است تا آزادی افراد را در انعقاد قرارداد تضمین نماید و بستری فراهم کند تا افراد جامعه بتوانند آزادانه با یکدیگر عهد و پیمان ببندند.

در مرحله دوم، حقوق قرارداد به دنبال آن است که اطمینان حاصل کند که اشخاص با آگاهی و اختیار وارد رابطه قراردادی شده‌اند و از این جهت اولاً دارای قصد و رضا بوده‌اند و ثانیاً برای متعهد شدن اهلیت قانونی دارند. به این جهت حقوق قراردادها با اجبار، اکراه و اشتباه در معاملات مقابله می‌نماید و از اشخاص صغیر و محجور و آسیب‌پذیر حمایت می‌کند.

هنگامی که طرفین در مورد مفاد و محتوی قرارداد اختلاف پیدا می‌کنند، حقوق قراردادها معین می‌کند که حقوق و تعهدات طرفین کدام است و حدود و ثغور آن چیست. بنابراین، شروط مندرج در قرارداد را واکاوی می‌کند و با توجه به کلیه اوضاع و احوال شروط ضمنی و بنایی قرارداد را معین می‌نماید. چنانچه در قرارداد ابهام وجود داشته باشد، معیارهایی را برای تفسیر قرارداد مقرر می‌کند.

وفاداری به عهد و پیمان از بستن عهد و پیمان نیز بیشتر اهمیت دارد که به قول سعدی «عهد ناپستن از آن به که ببندی و نیایی». به موجب آیه شریفه «وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا» باید به عهد و پیمانها وفا کرد و به آنها پایبند بود. حقوق قراردادها با نقض قرارداد مقابله می‌کند و به طرف دیگر اجازه می‌دهد که از طریق نظام قضایی اجبار متعهد را به انجام تعهد مطالبه کند و چنانچه اجبار ممکن نباشد، به طرف دیگر اجازه می‌دهد که قرارداد را فسخ کند و از انجام تعهدات متقابل خود را آزاد نماید. شناسایی مسئولیت قراردادی و الزام ناقض قرارداد به پرداخت خسارت از دیگر راهکارهایی است که در حقوق قراردادها برای مقابله با نقض قرارداد مقرر شده است.

در نهایت، حقوق قرارداد شرایط انحلال قرارداد و آثار و تبعات آن را

مشخص می‌کند. انحلال قرارداد ممکن است با توافق طرفین انجام شود یا یک‌جانبه به تجویز قانون توسط یکی از طرفین حاصل گردد. حقوق قراردادها همچنین متکفل بیان مواردی است که یکی از طرفین به استناد شرط ضمن عقد، قرارداد لازم را یک‌جانبه فسخ می‌کند.

با لحاظ موارد فوق، مباحث حقوق قراردادها در هشت فصل سازماندهی شده است. در فصل اول که جنبه مقدماتی دارد، ابتدا مفاهیم رایج در حقوق قراردادها از قبیل قرارداد، عقد و معامله و سپس تمایز حقوق قراردادها از حقوق تعهدات بیان می‌گردد. در نهایت برخی از مهم‌ترین انواع عقود و قراردادها توضیح داده می‌شود. در فصل دوم تشکیل قرارداد و شرایط اساسی صحت معاملات بررسی می‌شود و بنابراین لزوم قصد و رضا، عیوب اراده، تبادل ایجاب و قبول، موضوع قرارداد و جهت معامله بررسی می‌شود. فصل سوم به اطراف قرارداد اختصاص دارد و ابتدا قراردادهای دوطرفه و چندطرفه بیان می‌شود و سپس در مورد اهلیت اطراف قرارداد از جمله بلوغ، عقل و رشد بحث می‌گردد. در ادامه تعهد به نفع یا ضرر شخص ثالث مورد بررسی قرار می‌گیرد. در آخر، انتقال دین و طلب و قرارداد بیان می‌گردد. در فصل چهارم، درباره نمایندگی و فضولی بحث می‌شود. در این فصل ابتدا انواع نمایندگی، رابطه بین اصیل و نماینده و رابطه بین اصیل و شخص ثالث و رابطه بین نماینده و شخص ثالث بررسی می‌شود. در بخش فضولی، ابتدا مفهوم آن بیان می‌شود و سپس وضعیت معامله فضولی قبل از اجازه یا رد، وضعیت معامله فضولی بعد از اجازه یا رد بررسی می‌گردد.

در فصل پنجم، ابتدا مفاد قرارداد از حیث دلالت لفظی، عرفی و قانونی بررسی می‌شود و سپس در خصوص شروط ضمن عقد بحث می‌گردد و در آخر تفسیر قرارداد و معیارهای آن بیان می‌گردد. در فصل ششم، لزوم اجرای قرارداد و شرایط ایفای تعهدات بیان می‌شود و سپس زمان و مکان و مخارج اجرای قرارداد مقرر می‌گردد. اجرای تعهد توسط شخص ثالث در ادامه این فصل بررسی می‌شود و در نهایت در مورد سایر طرق سقوط تعهدات قراردادی از قبیل ابراء، تبدیل تعهد، تهاتر و مالکیت مافی‌الذمه بحث می‌گردد.

در فصل هفتم، ضمان اجراهای مقابله با نقض قرارداد بررسی می‌گردد. در این فصل ابتدا حق حبس و تعلیق تعهدات متقابل بیان می‌شود. در ادامه امکان فسخ قرارداد در صورت نقض قرارداد بیان می‌گردد. در آخر شرایط ایجاد مسئولیت قراردادی و نحوه مطالبه خسارت قراردادی بیان می‌گردد. در فصل هشتم، درباره طرق انحلال و زوال عقد بحث می‌شود. به این جهت ابتدا فسخ بررسی می‌شود و سپس موارد قانونی و قراردادی فسخ و احکام و آثار آن بیان می‌گردد. در قسمت بعد، در خصوص انفساخ عقد و تفاوت‌های آن با فسخ از جهت احکام و آثار بحث می‌گردد. در آخر اقاله و احکام و آثار آن مطرح می‌شود.